

Голові разової спеціалізованої ради PhD 12838
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
доктору історичних наук, доценту
Піддубному Ігорю Андрійовичу

ВІДГУК

офіційного опонента,

доктора історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії та археології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Доценка Віктора Олеговича на дисертацію Кушніра Миколи Петровича
«Єврейські товариства в контексті етнонаціональних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Грунтовний аналіз тексту дисертації Кушніра М.П. «Єврейські товариства в контексті етнонаціональних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.» спонукає до таких узагальнених висновків щодо її основних характеристик та складових елементів.

1. Актуальність теми дослідження. Актуальність обраної теми автор переконливо обґрунтовує трьома основними причинами, зокрема: відсутністю комплексних досліджень обраної дисертантом теми у вітчизняній та зарубіжній історіографії; загальним поглибленням кризи національної ідентичності, що веде до появи нових етнонаціональних і етнополітичних реалій у світі й на континенті та вимагає переоцінки багатьох явищ і усталених концептів; необхідністю посилення резильєнтності громадянського суспільства в Україні перед лицем сучасних внутрішніх на зовнішніх загроз шляхом застосування більш ефективних форм організації соціуму. З цієї точки зору звернення дисертанта до історії єврейських товариств на Буковині в період національного пробудження народів Австро-Угорщини і розгортання національних рухів є цілком виправданим. Дослідження історичного досвіду діяльності добровільних організацій у формі товариств в умовах всеосяжних суспільних перетворень, що їх переживав Буковинський край та держава Габсбургів в цілому в окреслених хронологічних рамках, ґрунтується на цілком слушному переконанні автора у здатності збагатити історичну науку і суспільну практику новими фактологічними, теоретичними і практичними знаннями.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих в дисертації. Оскільки головними факторами, що впливають на достовірність і наукову значущість дисертаційної роботи є логічно вибудований алгоритм дослідження, який включає в себе

правильну постановку мети і завдань, вибір методології та джерельної бази, коротко зупинимось на кожному з цих компонентів.

Метою свого дослідження Кушнір М.П. визначив комплексний аналіз ролі товариств у єврейському націогенезі на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття. Таке формулювання мети є вірним, оскільки передбачає всебічне вивчення єврейських об'єднань не як самих по собі, а у їх органічному зв'язку із національним буттям єврейської спільноти краю. Цей зв'язок знайшов своє відображення й у формулюваннях об'єкту та предмету дослідження, якими дисертант визначив відповідно «*етнонаціональні процеси на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.*» та «*організаційна структура, форми та основні напрями діяльності єврейських товариств на Буковині в окреслений період*» (с.17). Наукову логіку дослідження відображають завдання дисертації.

Чітко окреслені завдання зумовили загальну структуру дисертації, яка складається зі вступу, основної частини, поділеної на чотири розділи, кожен з яких, у свою чергу, поділений на кілька підрозділів (всього – 11), висновків та списку джерел, що нараховує 560 найменувань українською та іноземними мовами. Опрацювання великої кількості архівних документів, переважна більшість з яких введена до наукового обігу вперше, дали автору змогу здійснити ґрунтовне наукове дослідження обраної теми та забезпечити високий рівень достовірності його результатів, що опираються на солідний теоретичний і фактологічний (емпіричний) матеріал.

У першому розділі (с. 22-58) дисертантом проведено ретроспективний аналіз історіографії досліджуваної проблеми, в межах якого розглянуто науковий доробок авторів від найперших описових праць про єврейське населення Буковини, датованих другою половиною XIX – початком XX ст., і до сучасних науковців, й зроблено за його підсумками логічний висновок, що проблема виникнення та діяльності єврейських товариств на Буковині в обраному хронотопі практично не розроблялася й немає належного висвітлення в історичній літературі (с. 35, 55). Зазначений висновок засвідчив не лише апріорну наукову значущість дисертації, автор якої є, по факту, першопрохідцем у цій царині, але й поставив його перед нелегким завданням самостійного пошуку адекватної методології.

Історіографічний аналіз доповнюється детальним аналізом джерельної бази (с.35-46), яку автор поділяє на окремі групи джерел й подає видові та змістовні характеристики кожної з них.

Заслуговує на увагу важлива особливість дисертаційного дослідження, яка полягає в тому, що його джерельну базу складають документи (як неопубліковані, так і опубліковані), складені іноземними мовами (головним чином – німецькою), що свідчить про певну дослідницьку сміливість автора. Варто відзначити активне використання Кушніром М.П. тогочасної німецькомовної періодики (газет), що містять значний обсяг важливого фактологічного матеріалу, який у такому контексті раніше практично не досліджувався.

Окремо варто зупинитися на теоретико-методологічних засадах дослідження. Обрана дисертантом методологія є не лише добре продуманою, але й оригінальною. Вона включає в себе як звичні і широко застосовувані в історичній науці методи (історико-проблемний, історико-статистичний, діахронний, методи типологізації та класифікації), так і методи інших суспільствознавчих наук. Зазначені методи уміло використовуються автором в залежності від завдання, яке вирішується в кожній окремі частині (розділі) роботи. Низку спеціальних методів дисертант використовує в ході роботи з першоджерелами. Для пояснення своїх підходів до розуміння предмету і об'єкту дослідження, природи зв'язку між ними, автор вдається до використання понятійно-категоріального апарату загальної теорії систем та теорії соціальних мереж, що є сміливим і новаторським підходом. За їх допомогою, а також опираючись на авторитетних дослідників, Кушнір М.П. окреслив своє розуміння таких історичних явищ, як «націогенез», «національний рух», «товариський рух». Водночас, дисертант фактично запропонував власну гіпотезу, яка на рівні теоретичного узагальнення пояснює феномен «товариського руху» та роль громадських об'єднань (у конкретному випадку єврейських товариств) в житті етнонаціональної спільноти в умовах формування модерного суспільства.

У другому розділі (с. 58–92) здійснено всебічний аналіз правового, соціально-економічного становища єврейського населення Буковини в зазначених хронологічних межах й розкрито причини і передумови застосування представниками місцевої єврейської спільноти нової форми соціальної взаємодії у формі моноетнічних товариств. Простежуючи еволюцію правового статусу євреїв краю, починаючи з кінця XVIII ст., дисертант доходить справедливого висновку, що попри відчутний поступ у питанні правової емансипації євреївства та правового регулювання життєдіяльності єврейських громад, повного зрівняння євреїв у правах з іншими народами держави Габсбургів до кінця XIX ст. не відбулося. Виразним підтвердженням цього факту слугувало небажання уряду у Відні визнавати євреїв окремою національністю з її культурно-національними правами.

За допомогою аналізу урядової статистики дослідник виявляє та переконливо ілюструє гострі проблеми життя тогочасної єврейської спільноти Буковини в соціально-економічній царині, які, на його думку, характеризувалися зростанням соціального розшарування євреїв краю, вузькістю місцевого ринку праці й нездатністю місцевої економіки забезпечити представників єврейської спільноти стабільними доходами, внаслідок чого значна частина місцевого євреївства жила в злиднях й потребувала соціальної та фінансової підтримки.

Дисертант акцентує увагу й на низькому рівні розвитку духовно-культурного життя буковинського євреївства, наявності глибоких конфліктів в єврейському середовищі, спричинених соціальними і світоглядними протиріччями, а також на прискоренні процесів асиміляції. Останні знаходили свій вияв у непомірному зростанні прихильності євреїв до німецької культури

та стилю життя німецького бюргерства, що, на думку автора, загрожувало євреєвству втратою власного етнонаціонального обличчя.

Не залишається поза увагою дослідника й тенденція до послаблення під тиском секуляризації етноутворюючої ролі єврейської релігії, що традиційно була головною запорукою внутрішньої духовної і культурної єдності єврейської спільноти.

У третьому розділі (с.92-129) дисертант простежує безпосередні обставини створення та діяльності перших єврейських товариств на Буковині. Аналізуючи статuti товариств, автор показує їх організаційну структуру, напрямки прикладання практичних товариських зусиль тощо. При цьому дисертант наголошує на присутності у євреїв власного, закоріненого у національній традиції, досвіду самоорганізації для вирішення нагальних проблем цілої спільноти чи її частин, а також здатності представників євреївства, за сприятливих рамокiв умов, швидко адаптувати цей досвід до нових потреб, заперечуючи тезу про механічне копіювання євреями соціальних практик сусідніх народів.

Водночас автор приділяє увагу й стану правового регулювання громадських ініціатив в державі Габсбургів та його впливу на процес інституціоналізації єврейського товариського руху у краї.

Вагому наукову значущість для дисертаційної роботи та можливих подальших порівняльних студій мають, на наш погляд, положення підрозділу 3.2., у якому автор на основі ретельно зібраних і опрацьованих статичних даних, аналізу статутів товариств, а також інших матеріалів розкрив процес розгортання (єврейського товариського руху на Буковині, зокрема його загальну динаміку у розрізі десятиліть, масштаби охоплення території краю та структуру. При цьому Кушнір М.П. цілком слушно застосовує класифікацію товариств за критерієм «цілі та завдання», й на цій основі розкриває особливості й основні напрями діяльності, найбільш характерні для кожної з груп об'єднань. Застосовувавши цей підхід, дослідник виділив чотири основні групи єврейських громадських організацій: 1) допомогові (харитативні); 2) релігійні; 3) національно-просвітницькі; 4) «інші» (змішані або особливі типи об'єднань). Поруч з представленими в роботі кількісними показниками, автор окреслив і якісні перетворення у єврейському товариському русі, які мали місце на початку 80-х років XIX ст., а також наголосив на їх кореляції зі змінами загальної етнополітичної ситуації у краї.

У четвертому розділі (с. 129-173), що містить значний фактологічний матеріал, дисертант, аналізуючи численні приклади діяльності конкретних єврейських об'єднань, розкриває практичну роль товариств у житті єврейської спільноти краю в досліджуваний період. При цьому сфери, у яких окреслено внесок товариств у справу задоволення головних потреб єврейського населення краю, чітко корелюються із матеріалом другого розділу, присвяченому висвітленню проблем, що, в розумінні автора, стали причинами активізації суспільної активності представників єврейської спільноти за межами компетенцій єврейських громад.

Предметом посиленої уваги дослідника стали об'єднання, що пропонували своїм членам, а також ширшим категоріям соціально упосліджених осіб єврейського походження, послуги соціальної, фінансової та релігійно-культурної підтримки. Дисертант відзначив особливий внесок єврейських студентських об'єднань Чернівецького цісарсько-королівського університету Франца Йосифа у національно-культурному та політичному житті єврейської громади Буковини. Кушнір М.П. наголошує на тому, що студентські товариства опинилися в авангарді національного пробудження буковинського єврейства і відіграли ключову роль у формуванні політичних товариств.

В поле зору дослідника цілком закономірно потрапила активна участь єврейських політичних товариств в перманентних виборчих кампаніях, які на початку XX ст. були складовою частиною процесу формування (оновлення) персонального складу представницьких органів влади (австрійського парламенту, крайового сейму, ради міста крайової столиці). При цьому, автор критично оцінює надмірні політичні амбіції окремих лідерів основних ідеологічних таборів місцевого єврейства, які часто не знаходили порозуміння між собою, що, звісно, не сприяло формуванню єдиної позиції у стосунках з центральним та місцевим урядами.

Узагальнені положення дисертації, що опираються на матеріали 1–4 розділів, викладено у чітко сформульованих «Висновках», які змістовно відповідають науковій гіпотезі, поставленим завданням, а також структурі дисертаційного дослідження.

Дисертація завершується належним чином оформленим списком використаних джерел (всього – 563 позиції), більшість з яких є першоджерелами.

Враховуючи вищевикладене, обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, зміст якої повністю відповідає її назві, характеризується логічністю, послідовністю викладення та аргументованістю, не підлягає сумніву.

Ступінь наукової новизни одержаних результатів дисертації. Дисертація Кушніра М.П. базується на результатах самостійного і завершеного оригінального дослідження, проведеного з дотриманням діючих в українській історичній науці правил та вимог, і є оригінальною науковою працею. Вона містить низку аргументованих положень і висновків, які мають виразну наукову новизну й за своїм змістом у повній мірі відповідають позиціям, заявленим дисертантом на с. 18–19. Варто також зауважити, що більшість пунктів наукової новизни з таким формулюванням запропоновані автором вперше.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в наукових публікаціях дисертанта, зарахованих за обраною темою. Основні результати проведеного Кушніром М.П. наукового дослідження викладено у 12-ти публікаціях: 3-х статтях – у наукових виданнях України категорії «Б», що входять до міжнародних наукометричних баз даних; 4-х статтях – у збірниках наукових праць та періодичних виданнях України; 1-му збірнику документів і

матеріалів; 4-х статтях – у закордонних виданнях. Ще три публікації мають характер матеріалів наукових конференцій.

5. Відсутність/наявність порушення академічної доброчесності. Випадків неправомірних запозичень, використання положень, тверджень, ідей, а також частин готових текстів, які належать іншим авторам, у дисертаційній роботі Кушніра М.П. не виявлено.

Теоретична цінність та практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації Кушніра М.П. положення і висновки мають наукове і практичне значення. Їх теоретична цінність полягає у застосуванні оригінальної методології, що дозволила не лише досягнути поставленої мети, але й дати чіткі концептуальні пояснення феномену єврейського товариського руху як такого та його зв'язку із специфікою етнонаціонального контексту Буковини у досліджуваний період.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження виходить за рамки уточнення та доповнення існуючих уявлень про історію єврейської громади в другій половині XIX – на початку XX ст. Сформульовані дисертантом наукові положення і висновки можуть бути використанні в нових дослідженнях, освітньому процесі, а також в практичній діяльності представників різних сфер, пов'язаній із формуванням у суспільстві інклюзивної культури пам'яті, а також локальної історичної свідомості.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. За своїм предметом дослідження, метою і завданнями, способом їх розв'язання, а також загальним змістом дисертація М.П. Кушніра відповідає спеціальності 032 Історія та археологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Дискусійні питання та зауваження щодо змісту дисертації. Визнаючи високий науковий рівень дисертаційного дослідження Кушніра М.П., вважаємо, водночас, за потрібне звернути увагу на деякі проблемні місця та дискусійні моменти в роботі дисертанта.

В підрозділі 1.1. «*Стан наукової розробки проблеми*» (с. 23-35) автор подає ретроспективний аналіз значної кількості праць, присвячених різним питанням історії буковинських євреїв й за його результатом робить висновок, що проблема єврейських товариств практично не досліджена в історіографії. Для більшшої переконливості цього висновку варто було б, однак, більш глибоко проаналізувати згадані публікації, а також вказати, які саме положення й тези яких авторів були особливо важливими (цінними) для дисертації.

Не до кінця обґрунтованим, на наш погляд, видається підхід, згідно з яким дослідник діагностує стан розробки наукової проблеми єврейських товариств виключно у прив'язці до регіону Буковини. Включення в історіографічний аналіз праць з єврейської історії інших регіонів Східної Європи (напр. Галичини, польських провінцій Держави Габсбургів, а також Російської імперії) значно підвищили б ступінь об'єктивності, а отже й науковості, висновку та стали б у нагоді автору в ході формування його власних теоретико-методологічних підходів до дослідження обраної теми.

У підрозділі 1.2. «*Аналіз джерельної бази*» (с. 35-46) дисертант наголошує на наявності певної кількості опублікованих джерел, які зберігаються в

різноманітних бібліотеках, як на території України, так і за кордоном. Проте при цьому не зазначається, про який саме тип джерел йдеться і чому вони становлять інтерес для дисертаційного дослідження. Враховуючи потенційний інтерес для українських науковців, варто було б також дати більш розлогий опис документів з єврейської проблемами, що зберігаються у фондах Державного архіву Австрійської Республіки, особливо тих, які були використані у роботі.

У підрозділі 1.3. «*Теоретико-методологічні засади дослідження*» (с. 46-56) автор, як уже зазначалося вище, загалом переконливо і напрочуд сміливо показав власні теоретичні підходи до досліджуваної проблеми – феномену єврейського товариського руху на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст., дав прийнятне визначення останнього. Разом з тим, застосування зв'язку із єврейським національним рухом і націогенезом у краї, хоч і є загалом вдалим і оригінальним, потребує джерельного підсилення, подальшого теоретичного осмислення і верифікації на емпіричному рівні.

У підрозділі 3.1. «*Зародження та організаційні засади єврейського товариського руху (кін. 50-х – кін. 70-х рр. XIX ст.)*» (с. 92-108), аналізуючи статистику перших єврейських об'єднань й зауважуючи спільне й відмінне між ними, дисертант показує їх «типову» організаційну структуру. Однак, при цьому, його аналіз чомусь охоплює організації лише одного типу (допомогові), хоча, як стверджує сам автор (с. 95), в краї, й зокрема у Чернівцях, у той час вже існували перші єврейські релігійні товариства. Окрім того, для кращого розуміння організаційних особливостей єврейських об'єднань варто було б, на нашу думку, порівняти їх структуру із «типовим» багатонаціональними товариствами, яких, за словами автора, (с. 92) у досліджуваний період діяло чимало.

У підрозділі 3.2. «*Загальна динаміка процесів самоорганізації єврейського населення Буковини*» (с. 108-127) дисертант на с.111, 115 і 120 подає статистичні таблиці з даними про загальну кількість товариств кожного конкретного типу в розрізі десятиліть, зазначаючи в посиланнях, що вони складені на основі документів 3-го фонду Державного архіву Чернівецької області. Не піддаючи сумніву достовірність отриманих автором кількісних даних, варто було б, на наш погляд, дати коротке пояснення методології обчислення.

У підрозділі 4.3. «*Товариства в боротьбі за національні права буковинського єврейства*» (с. 155-172) дисертант справедливо відзначає особливу роль політичних товариств, які представляли дві ідейно-політичні течії – «сіонізм» та «діаспорний націоналізм». Однак, при цьому, автор чомусь обходить увагою такі популярні серед євреїв партії, як «Поалей-Ціон», а також об'єднання соціал-демократів (соціалістів). Хоча відомо, що вони (особливо соціал-демократи) виступали на захист прав євреїв.

Попри це, викладені вище зауваження і рекомендації не мають принципового значення й не знецінюють загалом високий науковий рівень поданого до захисту дисертаційного дослідження.

9. Загальний висновок. Дисертація Кушніра М.П. «Єврейські товариства в контексті етніонаціональних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття» за науковим рівнем і новизною поставлених завдань, обґрунтованістю основних положень, а також практичним значенням отриманих результатів відповідає усім кваліфікаційним вимогам, встановленим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44 (зі змінами, внесеним згідно з Постановою КМУ №507 від 03.05.2024 р.), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом МОН України від 12.01.2017 р. №40, що дає підстави для присудження її автору наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

13 травня 2026 р.

Офіційний опонент:

Доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

